

УДК 373.5.016:811.161.2'373:37(092)
DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.72-1.15>

Т. В. Рудюк

кандидат філологічних наук,
докторант кафедри стилістики
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

ОСМИСЛЕННЯ РОДИННОЇ ЛЕКСИКИ В СИСТЕМІ ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО (КОМУНІКАТИВНО-ДІЯЛЬНІСНИЙ АСПЕКТ)

У статті здійснено теоретичний аналіз і практичне декодування наукових ідей В.О. Сухомлинського в площині досліджуваної проблеми (комунікативно-діяльнісний аспект). Запропоновано поетапну методичну організацію відповідної передачі інформації під час вивчення родинної лексики в шкільному курсі старшої школи. Крім того, акцентовано увагу на необхідності формування передумов для всебічного особистісного розвитку старшокласників, свідомого індивідуального зростання та готовності до здійснення соціокультурних ролей разом з одночасним засвоєнням значення досліджуваних номінацій, власних дослідницьких зусиль із метою належної комунікативно-діяльнісної репрезентації нації. Спроектовано ефективність указаних рекомендацій у сфері формування лексичної родинної компетенції, виховання свідомого ставлення до міжособистісної взаємодії в інтеракційних процесах сім'ї, школи та держави.

Серед умов, які забезпечували результативність навчально-виховного процесу в контексті опанування вказаних понять (комунікативно-діяльнісний аспект), визначено необхідність різноаспектних спостережень; систематичної індивідуальної роботи над собою; формування практики взаємної підтримки, розвитку толерантності, вміння помічати хороше в людях і навколишньому світі. Запропоновано спектр різних видів робіт, які взаємопов'язані з лінгвістичним матеріалом і власними креативними міркуваннями. Звернено увагу на з'ясування актуальних рекомендацій педагога в річищі досліджуваної розвідки та можливих ракурсів новітнього прочитання методичного матеріалу, наприклад, візуалізації інформації за допомогою програми FreeMind тощо.

Зроблено висновки про перспективність подальших спостережень у заданому спрямуванні (комунікативно-діяльнісний аспект); наголошено на можливості інтенсифікації процесів засвоєння навчальної інформації, як-от: свідоме оперування відповідними дефініціями, трансляція досвіду попередніх поколінь, установлення причинно-наслідкового зв'язку, творче застосування СІТ, обговорення висновків, вражень та ін.

Ключові слова: родинна лексика, комунікація, діяльність, комунікативно-діяльнісний підхід, лексична родинна компетенція, соціокультурна роль, баланс розвитку особистості.

Постановка проблеми. Питання формування родинної лексичної компетенції потребує ґрунтовної методичної організації з позиції комунікативно-діяльнісного підходу, розвитку здатності оперування відповідними номінаціями, підготовки до повноцінного життя та збереження й генерування сімейних традицій. Так, прониклива увага до такого найближчого осередку життєдіяльності має бути одним із пріоритетних напрямів реформування Нової української школи; розбудови й зміцнення української державності. Перспективним визначаємо аналіз науково-педагогічної концепції В.О. Сухомлинського в аспекті досліджуваної розвідки, вивчення названих одиниць як початкового етапу з навчання родинності, підтримки та розвитку основоположних цінностей суспільства, забезпечення доброзичливих взаємин між громадянами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Л.І. Мацько справедливо наголошує на тому, що українська педагогічна матриця розгортається через мовне наповнення концептосфер ідей філо-

софії серця Сковороди-Юркевича, народознавства й українознавства Драгоманова-Ващенко, державницького патріотизму Грушевського, народної педагогіки і національного виховання Ушинського-Русової, людинолюбства й родинності Сухомлинського-Захаренка [2, с. 7]. Разом із тим науковець підкреслює, що в навчально-виховному процесі поряд з інтелектуальним відбувається моральне й культурне становлення молодшої людини, крім того, у старшій школі гуманітарних профілів могли б бути факультативи та інтегровані спецкурси з мовного родознавства [2, с. 7, 43].

Мета статті – визначити та обґрунтувати умови для формування родинної лексичної компетенції в системі педагогічних поглядів В.О. Сухомлинського (комунікативно-діяльнісний аспект).

Виклад основного матеріалу. Світогляд ученого сформувався під впливом праць Я.А. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, Й.Г. Песталоцці, Ф.А. Дістервега, Г.С. Сковороди, Т.Г. Шевченка, Я. Корчака, народної творчості й радянської ідеології. Мудрий учитель зауважував: «Дитина –

дзеркало родини; як у краплі води відображається сонце, так у дітях – моральна чистота матері й батька» [3; с. 23]. Головне завдання школи та сім'ї, за переконаннями В.О. Сухомлинського, – забезпечити підростаючому поколінню багатогранність людського щастя. Це передбачало: 1) розкриття здібностей; 2) прищеплення любові до праці (у якій особистість мала стати творцем); 3) здатність насолоджуватися красою навколишнього світу та здатність створювати її для інших; 4) кохати й бути коханим (-ю); 5) уміння виховувати дітей справжніми людьми [3; с. 23]. Не менш геніальними та істинними вважаємо його переконання щодо особистості учня як повноцінного члена громади, майбутніх тата й мами, наприклад: «Дорослість не має приходити раптово; батьки не змушені в один момент усвідомити, що їхні діти вирости, оскільки в такій ситуації суспільство отримує 20-річних немовлят, які дозріли для того, щоб народжувати дітей, але є морально незрілими» [1, с. 455]. В.О. Сухомлинський переконував, що серйозним завданням родини та школи є виховання моральної готовності до батьківства та материнства, бо саме без цього неможливо всебічно розвинути особистість [1, с. 454].

Так, вивчення родинної лексики в контексті вказаної розвідки (комунікативно-діяльнісний аспект) є досить вагомим етапом лінгвістичної підготовки школяра та необхідним елементом забезпечення балансу розвитку; виховання поваги й відповідальності за життя іншої людини: «Перший урок готовності до материнства чи батьківства полягає в тому, що вже в дитинстві чи отроцтві вихованець має поважати іншу людину як найвищу цінність, бути нетерпимим до думки про те, що комусь можна принести нещастя, образити чи принизити» [1, с. 455].

Усебічний розвиток, на думку педагога, – це копітка увага до таких складників: 1) відчуття щастя від повноти духовного буття; 2) знання, освіта, освіченість, причетність до скарбів культури; 3) виховання духовних потреб (передумовою для яких є мудрість і моральне багатство батька і матері, вчителів) [1, с. 447]; 4) гармонійність зв'язків між задоволенням матеріальних потреб і духовним розвитком; 5) прагнення та бажання працювати; 6) снага до знань; 7) висока педагогічна культура сім'ї, позаяк: «Усебічний розвиток особистості залежить від того, якими людьми відкриваються перед дитиною мати й батько, як дитя пізнає людські стосунки та суспільне середовище на їхньому прикладі» [1, с. 454].

Існування неповних сімей має стати рушієм для переосмислення складників навчально-виховного процесу, внесення відповідних коректив і правок: «Активна діяльність – це ніби місток, який сполучає мову й думку; практика під час вивчення предмета має бути не тільки ілюстрацією до знань (хоча це також необхідно), але й джерелом нових

істин і відкриттів, закономірностей» [4, с. 70–71], а найперше, на нашу думку, життєвих. «У самій глибині людського єства є невикорінна потреба відчувати себе відкривачем, дослідником, шукачем. У дитячому духовному світі ця потреба особливо сильна. Та якщо немає поживи для неї – живого спілкування з фактами та явищами, радості пізнання – вона поступово слабне, а разом із нею згасає інтерес до знань» [4, с. 82].

Тобто аналіз досліджуваних одиниць крізь матрицю лінгвістичних явищ (синонімії/антонімії, пейоративності/меліоративності, особливостей побудови генеалогічного дерева тощо) має спиратися на практику життя та передбачати комунікативно-діяльнісний спектр реалізації, наприклад: *Дякую тобі, тату! Вибач мене, матусю. У тебе все вийде, донечко. Радію за тебе, братику. Я щаслива, що ти є, бабусю/ дідусю. З тобою цікаво, тітонько. Чим я можу тобі допомогти, дядечку?* Або: Чи погоджуєтесь Ви з тим, що рідним доволі приємно/неприємно чути такі номінації (меліоративні/пейоративні)? Наскільки впливає характерний відтінок досліджуваних одиниць на специфіку взаємодії в сім'ї? Відповідь аргументуйте тощо.

Крім того, завдання мають передбачати етапи апробації, саморефлексії, звітності емоційних переживань і відкриттів, можливість для креативу та особистісного розвитку, перспективи висловлення власної думки. Позаяк родинність як найвищу людську якість треба виховувати протягом усього життя, до того ж закладаючи початкове усвідомлення необхідності цього процесу в шкільні роки: «<...> оволодіти увагою можна, лише створивши, утвердивши, зберігши певний внутрішній стан дитини – емоційне піднесення, інтелектуальне натхнення, пов'язане з почуттям панування над істиною, з переживанням розумової гордості» [4, с. 109], бо: «Нечутлива розумова праця приносить утому, «вибиває з колії» переосмислення причинно-наслідкових зв'язків» [4, с. 111].

Суголосні з міркуваннями педагога про заохочення до масштабніших перспектив у навчанні: за умови, коли дитина не знаходить точних, містких слів для вираження думки, вдається до ілюстрації в дещо осучаснених варіантах: «Я твердо переконаний, що дитячий малюнок є необхідною сходинкою на шляху до логічного пізнання, не говорячи вже про те, що малювання допомагає розвивати естетичне бачення світу» [4, с. 130]. Прикладом такого виду діяльності можуть слугувати карти пам'яті FreeMind за допомогою котрих удається значно спростити засвоєння номінацій, пов'язаних із лініями спорідненості та свояцтва, побудови генеалогічного дерева, тощо. Утім, такий аналіз необхідно здійснювати з одночасним позначенням акцентів дорослого життя: «У процесі виховання людської особистості діє багато сил, до яких, передусім,

належать: по-перше, сім'я, а в сім'ї найтонший і наймудріший скульптор – мати; по-друге – особа педагога; дитячий, підлітковий, юнацький колектив; самовиховання; книжки; непередбачені скульптори – випадкові друзі, родичі чи близькі знайомі, які можуть приїхати на тиждень у гості» [4, с. 147].

Потрібно пам'ятати, що ніякий, навіть найідеальніший дитячий садок не може замінити материнської школи або надолужити те, що упущено матір'ю і батьком у найтоншій сфері духовного життя людини – виховання особистості [4, с. 155]. Недарма В.О. Сухомлинський називав батьків найтоншими майстрами-скульпторами, які мають наймайстерніші руки. За умови, коли в родині дитина не дістала емоційного виховання, вона не може пізнавати світ і сприймати слово вихователя серцем [3, с. 156–157]. Педагог сердечно закликає дорослих усвідомити рівень власної причетності до виховання майбутніх батьків, бо: «Якщо вчитель хоче, щоб вихованці чутливо прислухалися до кожного слова, відчували його, необхідно дбати про багатство емоційних відносин у сім'ї, оскільки сердечна самотність так само небезпечна для моральності, як і відсутність людського оточення для думки» [4, с. 157]. «Турбуйтеся про те, щоб дитина була з кимось пов'язана узами взаємного обов'язку, обопільного потягу, поваги, турботи, здатністю віддавати частинку своєї душі, а не жила відлюдно у власному світі, вузькими турботами й обмеженими інтересами» [4, с. 157].

Пропонуємо тренінг-осмислення лінгвістичного матеріалу в контексті житейської психології та самоаналізу (див. табл. 1).

Так, у спектрі виховання почуттів В.О. Сухомлинський пропонував надзвичайну ідею Осіннього Свята Троянди, яку нині можна розцінювати як структурний елемент виховання поваги до родини, сімейних традицій, роду: «Це день, коли кожна дитина саджає на присадибній ділянці батьків кілька кущів троянди. Ми даємо дитині саджанці – візьми, посади, доглядай їх, створи красу, принеси радість матері, батькові, бабусі, дідусеві» [4, с. 165]. «Це радість творення добра для найдорожчих людей і це добро зворушує, хвилює, радує дитяче серце, тому, що добро – це краса»

[4, с. 166]. Згодом помічаємо таке: «У Саду вдячності досягають перші плоди, діти запрошують шановних односельчан – дідів і прадідів, адже в повазі до старості найяскравіше виявляється повага до людини. Неповага, а тим більше байдужість до людей похилого віку жорстоко мстить суспільству – безсердечністю, злом, душевною порожнечою, злочинністю» [4, с. 167]. Педагог підкреслював і найпершу необхідність поваги до найрідніших: «Я твердо переконаний, що виховання людського благородства в дитячому серці починається з олюднення ставлення до людей, одухотворення його чистими, піднесеними почуттями поваги, і передусім до матері й батька» [4, с. 164].

В.О. Сухомлинський радить надихати батьків 5–6-річних дітей на те, щоб їхні чада посадили весною Яблуню матері, Виноград Матері, Яблуню батька, Виноград Батька, Яблуню Бабусі. Виноград бабусі, Яблуню Дідуса, Виноград Дідуса [4, с. 159], оскільки лише ту дитину, яку пізнала радість творення (а не просто споживання), можна виховати ласкою, добром, без критики та покарання [4, с. 159]; вона відчуватиме серцем, коли й де товаришеві, друзі, коханій людині, яка живе поряд, треба допомогти [4, с. 167].

Науковець розрізняє різновиди батьківської любові, як-от: любов-замилування (куряча), що не знає усвідомлення таких слів, як «можна», «не можна», «треба»; любов-деспотична як суміш егоїзму та безкультурності; любов-підкуп, що передбачає забезпечення матеріальних потреб дитини за умови морально-емоційної товстошкірості.

Безперечно, батьківська влада – це поєднання мудрості, єдності волі, почуттів, бажань матері й батька [4, с. 162–163] і наймогутніший стимул, який спонукає дитину до свідомої, старанної розумової праці, є бажанням принести радість цим дорогим рідним людям [4, с. 168]. Оптимізм, віра дитини в свої сили – це та міцна нитка, яка пов'язує школу і сім'ю; це магніт, що приваблює матір і батька до школи. Зруйноване оптимістичне світосприйняття дитини означає, що між школою і сім'єю споруджена кам'яна стіна [4, с. 168]. Підтримати необхідне позитивне мислення можливо за умови, коли батьки щиро цікавитимуться

Таблиця 1

Родинні номінації в площині сімейних спостережень

№ з/п	Родинна лексична номінація	Риси характеру, навички чи діяльність, яку Ви пов'яжете з лексемою	Ідеалізовані уявлення щодо досліджуваних одиниць
1.	Мама	Легідність, терплячість, працелюбність, вміння доглядати за собою, милосердя, жага до життя, жертвність...	...
2.	Тато	Мужність, здатність забезпечувати родину, доброта, пунктуальність, відповідальність за власні слова та вчинки, готовність завжди прийти на допомогу, вимогливість ...	...
3.	Брат	Безкорисливість, вміння смачно готувати, почуття гумору, турбота про ближнього, креативність ...	...
..	...	...	...

Дослідження взаємозв'язку родинної лексики з іншими номінаціями української мови

№ з/п	Досліджувана одиниця, що має відповідний корінь	Дотичні слова	Власні міркування, асоціативні коментарі, враження, висновки
1.	Родина, рід ...	Природа, борода, рідний, народ, самородок...	Матінка-природа, яка дає життя всьому на Землі; борода як символ чоловічого роду та сили, кровний родич...
..	...	...	...

справами дитини, зокрема: вдома, на уроках, з друзями тощо. «Для збереження вогника оптимізму дуже важливо те, щоб мати й батько, образно кажучи, стояли біля колиски дитячих знань, брали безпосередню участь у навчанні дитини, раділи разом із нею її успіхам, брали близько до серця її удачі й прикрощі, бо материнська педагогіка – це не тільки виховання, але й навчання» [4, с. 168]. За таких умов з'являтиметься більше спільних тем, сумісних мук і радощів перемог, секретів успіху й життєвої мудрості, бо «значною мірою це полегшує даліше навчання, робить цікавою розумову працю, але справа не тільки в цьому, – підготовка до школи духовно зближує дітей і батьків» [4, с. 169].

Тобто саме в школі має звучати інформація про родину, рід, народ, взаємозв'язок цих лексем, аналіз досліджуваних понять і життєвих ситуацій у значно доступнішому форматі: «Не бійтеся розповісти юнакам і дівчатам про те, що таке сімейне життя, як переплітаються в ньому духовне й матеріальне. І юнаків, і дівчат ми застерігаємо від того, щоб почуття не заступили розумних, тверезих думок про матеріальне благо майбутньої сім'ї. Старе прислів'я: хоч хліб із водою, аби милий, з тобою – в наші дні не виправдовується. Це мука, якщо немає мінімально необхідного в житті. Перш ніж думати про створення сім'ї, оволодійте спеціальністю, здобудьте заробіток» [4, с. 179] (див. табл. 2).

Логіка виховного впливу педагога в контексті наукової розвідки на юну душу дитини має органічно поєднувати активну духовну діяльність і слово, особливо, коли мова йде про виховання майбутніх чоловіків і дружин, батьків і матерів із найчистішого струмочка поваги до жінки [4, с. 179].

Так, текстовим забезпеченням матеріалу мають слугувати такі уривки: «У матері всі помисли, турботи і переживання – про дітей, про їхню долю. Добро в серцях і справах дітей – це її щастя, зло – її горе. Кожна жінка – мати або майбутня мати. Вона по-своєму глибоко, по-своєму красиво переживає свою відповідальність за весь рід людський. Саме материнство робить жінку красивою і мудрою, її почуття набувають високого, нікому, крім неї не доступного змісту» [4, с. 181]. Важливо сприяти формуванню гармонійного становлення особистості, снаги до балансу професійного й батьківського: «Треба, щоб особистість прагнула до моральної краси і досконалості в самій собі,

хотіла бачити цю красу і досконалість поряд себе, у своєму товаришеві, оскільки власне «Я» може бути вироблено лише через ставлення до інших людей, у процесі спілкування з ними» [4, с. 209], адже від того, наскільки вимогливо й прискіпливо ставиться людина до самого себе, залежить її моральне обличчя [4, с. 210]; нехай кожен навчиться бачити в людині, як у дзеркалі, самого себе [4, с. 232].

Не менш важливою складовою частиною є «уміння вислухати скаргу; слухати дитину як велике педагогічне мистецтво» [4, с. 238], бо «ремінець і запотиличник, замість розумного, ласкавого, доброго слова, – це іржава сокира, замість тендітного, ніжного, гострого різця скульптора» [4, с. 158]. Так, мати з батьком здатні задіювати різні сфери впливу. Зокрема, за даними досліджень Брістольського університету, батьківське виховання істотно залежить від віку і статі дитини: негативний ефект більш помітний у хлопчиків шкільного віку. За умови, коли дитина проводить із татом більше ніж 15 годин на тиждень, має значно гірші успіхи в навчанні. Причиною такого явища науковці називають той факт, що чоловіки більше уваги приділяють дисципліні і розвитку фізичних якостей, тоді як матері заохочують розвиток інтелектуальних здібностей незалежно від статі [5, с. 17].

Висновки і пропозиції. Таким чином, осмислення місця родинної лексики в системі педагогічних поглядів В.О. Сухомлинського має досить перспективний ґрунт для подальших науково-методичних спостережень, формування лексичної родинної компетенції та сприяння необхідного балансу розвитку особистості.

Список використаної літератури:

1. Антология педагогической мысли Украинской ССР / Сост. Н.П. Калениченко. Москва : Педагогика, 1988. 640 с.
2. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі: навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. 607 с.
3. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. Киев: Рад. шк., 1971. 242 с.
4. Сухомлинський В.О. Сто порад учителю. Київ : Рад. шк., 1988. 310 с.
5. Чоловіче виховання. *Добрий господар*. 2020. 15 серпня. С. 17.

Rudiuk T. Understanding family vocabulary in the system of pedagogical views of V.O. Sukhomlynsky (communicative-activity aspect)

The theoretical analysis and practical decoding of V.O. Sukhomlynsky's scientific ideas in the plane of the researched problem (communicative – activity aspect) is carried out in the article. The step-by-step methodical organization of the corresponding information transfer during studying family vocabulary in the course of senior school is offered.

In addition, emphasis is placed on the need to form the pre-conditions for the comprehensive personal students' development; conscious individual growth and readiness to perform socio-cultural roles together with the simultaneous assimilation of the meaning studied nominations; one's own research efforts for the purpose of proper communicative and activity representation of the nation. The effectiveness of these recommendations in the field of formation lexical family competence, education of conscious attitude to interpersonal interaction in the family, school and state is projected.

Among the conditions that ensured the effectiveness of the educational process in the context of mastering these concepts (communicative-activity aspect) the need for multifaceted observations; systematic individual work on yourself; formation mutual support, development tolerance, ability to notice the good in people and the world around are identified. The different types of assignments proposed, which are interrelated with the linguistic material and one's own creative considerations. Attention is paid to clarifying the current teacher's recommendations and possible perspectives of the latest reading methodological material, for example: visualization of information using the program FreeMind, etc.

Conclusions are made about the prospects of further observations in the investigated direction (communicative-activity aspect); Emphasis is placed on the possibility of intensifying the processes of learning information, such as: conscious use of relevant definitions, translation the experience of previous generations, establishing cause-and-effect relationship, creative use of IT, discussion of conclusions, impressions, etc.

Key words: family vocabulary, communication, activity, communicative-activity approach, lexical family competence, socio-cultural role, balance of personality development.